6. Středoasijská integrace. Pouze pod vlivem velmocí?

Slavomír Horák[141]

Úvod

Rozpad Sovětského svazu zahájil etapu dezintegrace původně jednotného administrativního, politického, hospodářského a sociálního prostoru. Nové státy se ve své nacionalizační politice začaly vcelku logicky odlišovat jeden od druhého ve svém vnitřním vývoji i v zahraniční politice. Sovětské dědictví mělo být překonáno integrací do světové ekonomiky a zájmem zahraničních investorů o region a jeho nerostné bohatství. Tyto představy si však na postsovětském prostoru značně konkurovaly, čímž se možnosti reálné integrace bývalých sovětských republik značně snižovaly.

Region Střední Asie představuje v tomto směru koncentraci těchto problémů. Za osmnáct let samostatného vývoje středoasijských států zde vzniklo několik integračních pokusů, z nichž alespoň zdánlivou funkčnost prozatím prokázaly pouze ty, které byly vedeny zájmy vnějších sil. Ostatní zárodky podobných organizací zůstaly pouze na rovině obecných deklarací, případně vstupem vnějšího hráče pozbyly svůj původní smysl a zanikly.

Integrační potenciál středoasijského prostoru je na první pohled zcela zřejmý – jednotný geografický prostor (pět nezávislých republik bývalého SSSR), společné etnické kořeny

[141] Prvotní verze této kapitoly viz Horák, S.: *Integrace a dezintegrace v postsovětské Střední Asii*. In: Rusko a postsovětský prostor (Emil Souleimanov, ed.), Eurolex Bohemia, Praha, 2007, s. 266-290. Tento text byl výrazně aktualizován a upraven v rámci projektu MSM0021620841 „Evropský integrační proces a jeho dilemata".

(s výjimkou Tádžiků) či nerostné bohatství. Zdánlivě homogenní prostor však nebyl nikdy zcela jednotným ani integrovaným. Z historického hlediska zde naopak převládala spíše rivalita mezi jednotlivými státními útvary usedlých civilizací až po rozbroje mezi jednotlivými kočovnými kmeny či kmenovými svazy až po sovětské republiky. Určitá unifikace byla vytvořena až v době Sovětského svazu, avšak nové sovětské republiky byly orientovány spíše na vertikální vztahy (tj. linii Moskva – Střední Asie), než horizontální spolupráci mezi jednotlivými republikami. Po rozpadu SSSR se tento dezintegrační faktor ukázal jako další překážka k integraci prostoru. Pro jednotlivé státy Střední Asie začaly být, vedle setrvačné vazby na Rusko, významnější země mimo postsovětský prostor (Čína, Turecko, Írán, evropské země, USA) než sousední republiky.[142]

Přesto se většina nových prezidentů Střední Asie pokoušela sovětské dědictví alespoň na rétorické úrovni udržet. Hovořilo se především o nutnosti zachovat tradiční ekonomické a politické vazby, včetně zachování vzájemně provázaného obchodu. Chyběla však vůle prosazovat (z hlediska jednotlivých republik) krátkodobě nevýhodná a omezující opatření. Dalším významným problémem byl celkový právní nihilismus, který se stal v chaosu po rozpadu SSSR normou.

Následující článek tedy bude zkoumat, které faktory vytvářejí předpoklady pro integraci a které naopak působí dezintegračně. Politické předpoklady definují možnosti a limity politických elit příslušných zemí Střední Asie ke vzájemné integraci a naznačují politické vztahy mezi politickými elitami daných zemí. Ekonomické předpoklady jsou determinovány postavením té či oné země na ekonomické mapě regionu,

[142] Charakteristickým příkladem je v tomto smyslu Tádžikistán, jehož reálné vztahy s ostatními středoasijskými republikami jsou omezeny vzájemnými vztahy (Uzbekistán), neexistencí společných zájmů (Turkmenistán), nebo prostě geografické vzdálenosti (Kazachstán, Kyrgyzstán) (Abdullo 2007).

nerostným bohatstvím přitažlivým pro zahraniční trhy a v neposlední řadě také složením středoasijských ekonomik. Sociální předpoklady integrace jsou prozatím prozkoumány prakticky nejméně, přesto však tvoří nedílnou součást komplexu faktorů, které určují dispozice jednotlivých států i celého regionu k integračním procesům.

Druhá část studie bude zaměřena na analýzu nejvýznamnějších integračních uskupení, která vznikla v regionu Střední Asie, jejich vývoj a případné perspektivy. Důraz je přitom kladen na vývoj od počátku 21. století, který přinesl značné posuny v geopolitickém uspořádání regionu.

POLITICKÉ PŘEDPOKLADY

Lze konstatovat, že politická vůle k integraci byla po roce 1991 výraznější v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu. V každé zemi se významným elementem staly osobnostní charakteristiky vůdce-prezidenta. Kazašský prezident Nazarbajev předložil řadu integračních pokusů, které v lepším případě výrazně předběhly reálné integrační možnosti, v horším případě byly zcela utopické. K jeho prvním integračním návrhům patří idea Euroasijského svazu, eurasijské (postsovětské) protiváhy Evropské unie (Nazarbajev 1997: 31). Částečným naplněním tohoto svazu se měla stát nejprve Celní unie (později JevrAzES), později tzv. Jednotný ekonomický prostor (JEP) spolu s Ruskem, Běloruskem a Ukrajinou a naposledy je tato myšlenka reprezentována snahou o vytvoření celní unie nejvyspělejších států JevrAzES (Kazachstán, Rusko a Bělorusko). V bezpečnostní oblasti bylo kazašským prezidentem iniciováno bezpečnostní Fórum pro upevnění důvěry v Asii, které se mělo

stát analogem OBSE v asijském měřítku.[143] Tento pokus však prozatím vedl ke vzniku značně vágního uskupení asijských států. V regionální integraci z Kazachstánu vyšly ideje několika Středoasijských svazů, naposledy v roce 2007 (Žugan 2007). Všechny tyto pokusy měly či mají za cíl upevnit postavení a prestiž Kazachstánu (a zejména jeho prezidenta) v rámci regionu i v asijském či postsovětském měřítku. Je nutno rovněž brát v úvahu i ekonomická hlediska, neboť Kazachstán je nejpevněji ze středoasijských států napojen na bývalou svazovou infrastrukturu a má největší zájem na rozšiřování spolupráce s Ruskem jako jednoho z hlavních odbytišť své produkce. V neposlední řadě je rovněž třeba zmínit rostoucí podíl kazašských investic do středoasijských ekonomik (zejména Kyrgyzstánu a Tádžikistánu), které rovněž slouží jako stimulující faktor integrace (Libman 2008: 5–9).

Pozice Kyrgyzstánu a Tádžikistánu potom vychází především ze snahy získat partikulární výhodu z jakéhokoliv uskupení, které by mohlo pomoci jejich slabým ekonomikám a, v případě Tádžikistánu, také pomoci při rekonstrukci země po občanské válce a zároveň uvolnit izolaci země determinovanou složitými vztahy s Uzbekistánem. Nejlepší pozici zaujal v tomto směru první kyrgyzský prezident Askar Akajev, který ve druhé polovině 90. let minulého století dal jasné instrukce dosáhnout členství v hlavních regionálních i globálních uskupeních – WTO (1998) i Eurasijském ekonomickém společenství, tehdy ještě Celní unii (Isanov 2008: 116–119).

Uzbekistán a Turkmenistán naopak vedly do značné míry protiintegrační politiku. Turkmenistán se odmítal zúčastnit jakýchkoliv integračních projektů. Zahraniční politika prvního prezidenta Saparmurata Nijazova (Türkmenbašy) byla určena především prodejem zemního plynu a aklamativním

[143] Informace o tomto projektu lze nalézt například na stránce velvyslanectví Kazachstánu v USA. http://prosites-kazakhembus.homestead.com/CICA.html (16. 9. 2009). Je pozoruhodné, že organizace dosud nemá vlastní internetovou stránku.

přijetím „věčné neutrality" země na Valném shromáždění OSN v prosinci 1995 (Šír 2006: 12–15).

Regionu také chybí jasný lídr či několik lídrů, kteří by byli spojeni podobnými zájmy (podobně jako tomu v případě tandemu Francie – Německo na počátku evropské integrace). Na tuto roli pretenduje Uzbekistán i Kazachstán, avšak oba mají spíše tendenci ke vzájemně se vylučujícímu soupeření z vůdcovství v regionu. Tím spíše, že ani jedna země není přitažlivá jako „motor integrace" pro oba menší státy.[144]

EKONOMICKÉ PŘEDPOKLADY

Autoři často poukazují na jeden zásadní předpoklad k ekonomické integraci – v minulosti společný hospodářský prostor (Pivovarov 2008: 24). Obnovení bývalého sovětského potenciálu mělo být jedním z hlavních stimulů k integraci na celém postsovětském prostoru. Ukazuje se však, že právě rozpad Sovětského svazu a hluboká ekonomická krize spojená s rozpadem sovětské ekonomické sítě vedla k vytvoření zcela nových vztahů. Klíčovým již bylo nadřazení vlastních zájmů nad nadstátními institucemi. Podíl vzájemného obchodu postsovětských zemí výrazně klesl a jeho obnova pokračuje pouze velmi pomalu. Navíc státy Střední Asie mají při svém složení exportu (suroviny – ropa, zemní plyn, uhlí, drahé a barevné kovy) spíše konkurenční než kooperativní potenciál.[145]

Do regionu Střední Asie rovněž vstoupily nové síly, které zaujaly místo „tradičních" partnerů – sovětských republik – a zahraniční obchod se do značné míry přeorientoval na nové trhy. Nové státy ve Střední Asii navíc v souladu

[144] Kvintesencí těchto problémů jsou například uzbecko-tádžické vztahy (Kakharov 2007: 110-116; Malašenko 2008: 18).

[145] Interview s Jelenou Kuzminou, vědeckou pracovnicí Institutu ekonomiky AV Ruské federace, Moskva, leden 2008.

s nacionalistickou a antisovětskou ideologií 90. let a s vidinou značných příjmů z prodeje nerostného bohatství mimo SNS tento vývoj stimulovaly.

Za těchto okolností tak již není možné navázat na předchozí sovětské období a je nutno vystavět vztahy na zcela novém základu. V rámci politických elit však ještě v mnohých případech přetrvává stereotypní ideál jednotného sovětského trhu, ovšem postavený na novou úroveň typu Evropské unie (EHS, Evropské společenství). Tento ideál však při praktické realizaci naráží na „absenci" jednotného sovětského vedení. Vůdci stávajících režimů však již zdaleka nejsou první tajemníci závislí na Moskvě, ačkoliv se mnozí *policy-makers* v Rusku stále pohybují v duchu tohoto sovětského vzorce.

K překážkám ekonomické spolupráce se řadí značně odlišné ekonomické strategie. Jestliže Uzbekistán a do značné míry i Turkmenistán preferují uzavřenou ekonomiku s vysokými dovozními cly a snahou podporovat domácí podniky, ostatní tři republiky jsou více nebo méně otevřené. Ve všech pěti republikách však v klíčových sektorech ekonomiky dominují státní podniky, obvykle napojené na vládnoucí elity či vládnoucí oligarchii. Významnou roli ve středoasijských ekonomikách hraje šedá ekonomika s mnohými značně netransparentními vlastnickými vztahy, neoficiálními bariérami pro vzájemný obchod a vysokou mírou korupce.[146]

Středoasijské státy jsou rovněž ekonomicky rozděleny na dvě nestejně velké kategorie – malé a málo rozvinuté státy s téměř neexistujícími zásobami strategických surovin (Kyrgyzstán a Tádžikistán) a ostatní tři velké státy, které disponují relativně značnými zásobami nerostných, zejména energetických surovin. Zrcadlově obrácená situace je v jednom z klíčových sektorů středoasijského ekonomického prostoru –

[146] Podle Corruption Perception Index Transparency International 2008 byly Uzbekistán, Turkmenistán a Kyrgyzstán shodně na 166. místě ze 180 hodnocených, Tádžikistán na 151. místě a Kazachstán na 145. místě. Transparency International: http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table (24. 7. 2009).

ve vodním hospodářství. Zatímco Tádžikistán a Kyrgyzstán kontrolují horní toky hlavních středoasijských řek, ostatní státy jsou závislé na objemu vody vypouštěné z přehrad na horních tocích řek.

Všechny výše uvedené aspekty fakticky ve svém komplexu znemožňují jakoukoliv regionální integraci, vytvoření zóny volného obchodu či jiné formy vzájemně výhodné a dlouhodobé ekonomické spolupráce.

SOCIÁLNÍ PŘEDPOKLADY

Sovětské období přineslo značnou integraci sociálních sítí, kontakty mezi původním a přistěhovalým obyvatelstvem (zejména ruskojazyčným). Nacionalistická rétorika konce 80. a počátku 90. let minulého století vedla k růstu mezietnického napětí.[147] To stimulovalo emigraci řady lidí nelokální populace a zmenšilo mezietnické (v dnešním termínu multikulturní) vazby.

Sociální sféra a sociální kontakty patřily, přinejmenším v prvních letech po rozpadu SSSR, k nejvýznamnějším a nejúspěšnějším integračním faktorům ve Střední Asii. Tento faktor však nebyl nijak institucionalizován a zůstával na úrovni mezilidských vztahů. Tyto vztahy však byly od rozpadu SSSR přehrazovány politickou a administrativní vůlí.

Národnostní politika, která po rozpadu SSSR zesílila ve všech středoasijských zemích, vedla k dezintegraci i v jazykové sféře. Po roce 1991 se výrazně snížil význam ruského jazyka jako *lingua francy* na daném prostoru (*Ruština v nových nezávislých státech. Výsledky sociálního výzkumu*

[147] V roce 1989 vypukly spory mezi Meschetinskými Turky a Uzbeky. V roce 1990 se rozhořel konflikt mezi Kyrgyzy a Uzbeky v kyrgyzské části Fergánské kotliny. Na základě dostupných údajů sice nelze tyto konflikty definovat jako čistě etnické, obecné přijetí obou konfliktů je však dodnes založeno právě na etnickém základu a vytvořilo řadu etnických stereotypů, které jsou rozšiřovány médii a ústním podáním.

2008). Tato dezintegrace v postsovětském (a v tomto směru postkoloniálním) období je vcelku logická, zároveň však opatření vedoucí k omezení počtu ruskojazyčných škol, snížení významu ruského jazyka v národních médiích (kromě internetového prostoru) i v běžném styku vede k dezintegraci celého postsovětského prostoru. Ideologicky propagovaná nacionalizace všech sfér života navíc nekoresponduje s opravdovou potřebou například migrantů ze Střední Asie, pro něž je Rusko jednou z mála zemí s možností výdělku, které není nahraditelné v dohledné době žádným jiným přitažlivým cílem pro masovou migraci. S výjimkou často bilingvního (či dokonce trilingvního) prostředí v příhraničních oblastech se snižuje možnost vzájemné domluvy mezi lidmi ve Střední Asii. Alternativa ruštině jako jazyku mezietnické komunikace ve Střední Asii prozatím neexistuje. V této oblasti stále zaostává i ruská kulturní politika, která pouze málo stimuluje integrační potenciál ruského jazyka (Pivovarov 2008: 147–163).

Byrokratické překážky podporují sociální izolaci společnosti jednotlivých států. Například Uzbekistán, jako klíčová země středoasijského prostoru, vyvolává problémy prakticky na všech svých hranicích – zaváděním vízové povinnosti, občasným uzavíráním hranic, ba dokonce (v případě Kyrgyzstánu či Tádžikistánu) jejich zaminováním. Nejnižší integrační potenciál vykazuje v tomto směru Turkmenistán, který izoluje vlastní občany byrokratickými omezeními, jejichž získání je zdlouhavé a korupční. Turkmenistán také omezuje vstup cizinců na své území, včetně obyvatel pohraničí. Ostatní tři země Střední Asie – Tádžikistán, Kyrgyzstán a Kazachstán brání v pohybu svým občanům mnohem méně, avšak podle zjištění autora a dalších výzkumů jsou občané zemí Střední Asie vzájemným cílem prověrek a korupčního jednání bezpečnostních orgánů (Olimova a Bosk 2003).

Ideologie jednotlivých zemí rovněž utvrzuje ve společnosti pocit jedinečnosti a velikosti vlastního národa

v historii Střední Asie a ve srovnání s ostatními národy (Horák 2004). Generace vyrůstající mimo sovětské období již nemá zafixovaný pojem sovětského internacionalismu (na rozdíl od střední a starší generace) a naopak v sobě nese mentální mapu výlučně vlastního státu. Tento proces následně snižuje počet mezietnických manželství, která byla dříve mnohem častější.[148]

Vzájemnému poznání na expertní úrovni dnes brání také nedostatek specialistů na středoasijský region. Podle autorových pozorování jsou dnes specialisté v oblasti politologie či mezinárodních vztahů zaměřeni buď na výzkum vlastní země či na vztahy s velmocemi (Rusko, USA, Čína) a vzdálenějšími regionu (EU apod.). Existuje pouze málo specialistů detailně studujících vývoj v sousedních zemích.[149] Pro správné rozhodování v integračních projektech tak často chybí detailní informace o sousedních zemích, případně jsou dostupné informace pouze povrchního charakteru.

Po osmnácti letech od rozpadu SSSR došlo ve sféře sociálních kontaktů ke značnému odcizení jednotlivých národů i států a naopak posílení vzájemných negativních stereotypů. To se, v konečném důsledku, odráží na stále složitějších vztazích mezi státy regionu a na stále menší ochotě ke vzájemné integraci.

Integrační uskupení ve Střední Asii

Následující kapitola se bude zabývat integračními pokusy ve středoasijském prostoru. Hlavním cílem je ukázat skupiny, jejichž členy se staly státy Střední

[148] Výsledky sociologického výzkumu tádžické populace v roce 2007 a 2008, poskytnuté při konzultaci s tádžickým politologem a sociologem, listopad 2008. Viz také (Madamindžanova 2006: 101–109).

[149] Interview autora s M. S. Imanalijevem, ředitelem Institute for Public Policy, Biškek, březen 2007.

Asie a jež vykazují alespoň relativní funkčnost. Pozornost proto bude zaměřena na Šanghajskou organizaci spolupráce, Organizaci smlouvy o kolektivní bezpečnosti a Eurasijské ekonomické společenství. Zároveň se budeme snažit připomenout i pokusy o vnitřní středoasijskou integraci, stejně jako marginální či z hlediska Střední Asie uzavřené integrační skupiny.

Šanghajská organizace spolupráce

Šanghajská organizace vycházela nejprve ze sovětsko-čínské snahy o delimitaci a demilitarizaci hranic, přičemž po rozpadu SSSR se tento formát změnil na 4+1 (Rusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán + Čína). Výsledkem těchto dlouhodobých jednání byla Smlouva o posílení důvěry ve vojenské oblasti, která byla podepsána 26. dubna 1996 v Šanghaji.[150] Na tomto summitu bylo rovněž přijato rozhodnutí o každoročním konání podobných setkání na nejvyšší úrovni. Této nové, prozatím organizačně neustavené formaci se začalo říkat „Šanghajská pětka". V následující etapě v letech 1996 až 1999 se Číně jako hlavnímu iniciátorovi setkání „Šanghajské pětky" podařilo téměř definitivě vyřešit všechny otázky státních hranic na dvoustranné úrovni. Původní cíle organizace byly rozšířeny o otázky širší spolupráce zúčastněných zemí v diplomatické, vojenské a ekonomické

[150] Соглашение между Российской Федерацией, Республикой Казахстан, Киргизской Республикой, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой об укреплении доверия в районе границы. http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=03436 (29. 7. 2009). Tato smlouva přesně definovala informovanost o stavech vojsk a vojenských cvičeních v pohraničních oblastech, vzájemné pozorovatelské mise apod. Smlouva je přizpůsobena zejména potřebám Ruska a Číny, které disponují mnohatisícovými bojovými kontingenty.

oblasti, přestože v této souvislosti převládala zpočátku především deklarativní úroveň.[151]

Původně volné sdružení států založené na společných zájmech se přeměnilo na formální vojensko-politickou Šanghajskou organizaci spolupráce (ŠOS) na summitu v Šanghaji v roce 2001.[152] V závěrečném komuniké se z popudu Číny objevila formulace „trojího zla", extremismu, separatismu a terorismu.[153] Tyto faktory jsou dnes základními pilíři bezpečnostní problematiky organizace. Dalším klíčovým momentem stejného summitu se stalo přijetí Uzbekistánu, který byl k tomuto kroku stimulován bezpečnostními hrozbami v regionu, stejně jako oteplením rusko-uzbeckých a čínsko-uzbeckých vztahů.

Teroristické útoky v USA a následná válka v Afghánistánu se staly významným zlomovým bodem ŠOS. V této první vážnější zkoušce však organizace nebyla dostatečně konsolidovaná, aby dokázala vystoupit jako jeden celek a omezila se pouze na prohlášení a deklarace (Guan 2003: 56). Zatímco do této doby si mohla organizace a především Rusko a Čína činit nárok na určitý monopol při řešení bezpečnostních otázek v regionu, vstup vojsk USA do regionu na základnách v Uzbekistánu a Kyrgyzstánu byl přímo v rozporu se zájmy obou zemí, zejména však Číny, která považovala (a dodnes považuje) americkou přítomnost v regionu za ohrožení vlastního území. Pád tálibánského režimu a pravděpodobná likvidace větší části ozbrojených jednotek ohrožujících Střední Asii a východní Turkestán

[151] Projevilo se to například rozporuplnou reakcí na tzv. batkenské války (výpady ozbrojených skupin Islámského hnutí Uzbekistánu) v Kyrgyzstánu a částečně v Uzbekistánu v letech 1999-2000.

[152] Шанхайская конвенция : http://www.sectsco.org/news_detail.asp?id=92&LanguageID=3 (15. 6. 2001); Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organization: http://www.sectsco.org/news_detail.asp?id=88&LanguageID=2 (24. 5. 2005).

[153] *Shanghai convention on combating terrorism, separatism and extremism.* The SCO website: http://www.sectsco.org/news_detail.asp?id=93&LanguageID=2 (24. 5. 2005).

(v případě Číny) organizace ztratila svůj *raison d'etre* v bezpečnostní oblasti.

V letech 2002–2003 tak ŠOS hledala nový formát vzájemných vztahů. Jako nejméně stabilní stát se z hlediska ŠOS jevil nový člen Uzbekistán, tehdy silně ovlivňovaný Spojenými státy (Dubnov 2002). Rusku ani Číně se na summitu v St. Petěrburgu v roce 2002 nepodařilo využít ŠOS k vytlačení amerických základen z regionu. Byl zde však vytvořen institucionální rámec organizace a základní mechanismy jejího fungování.[154] Zároveň bylo dosaženo dohody o otevření regionální protiteroristické struktury v Biškeku.

Pro Čínu se ŠOS stala definitivně platformou pro posílení svého vlivu ve Střední Asii. Tento motiv také vedl na pekingském summitu ŠOS v roce 2003 k čínskému návrhu na rozvoj ekonomické dimenze organizace. ŠOS se zároveň stala platformou upevňování pozic Moskvy ve Střední Asii, zejména v případě Uzbekistánu, který se v této době stal prioritou ruské zahraniční politiky v regionu. Summit členských států v Taškentu v červnu 2004 potvrdil rostoucí význam Uzbekistánu pro ŠOS a byl důležitý i pro image uzbeckého vedení (Karimov). Na tomto summitu bylo dohodnuto přemístění protiteroristického centra do Taškentu. Závěry tohoto summitu vedly k dovršení institucionálního rámce organizace – sekretariátu ŠOS v Pekingu a Regionálního protiteroristického centra v Taškentu (namísto Biškeku). Jedním z klíčových témat ŠOS se stal Afghánistán a řešení jeho problémů (Akmalov 2005: 147).

Vývoj ŠOS v letech 2004–2009 se ubíral ve třech hlavních rovinách – upevnění významu organizace v geopolitice Asie (včetně řešení regionálního problému Afghánistánu a amerických základen), vojenská podpora stability členských zemí a prohloubení ekonomické spolupráce.

[154] Charta ŠOS: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=86 (16. 9. 2009).

Šanghajská organizace spolupráce se stala respektovanou strukturou asijské geopolitiky. Přijetí Íránu, Pákistánu a Indie jako pozorovatelů organizace na summitu v Astaně v roce 2005 potvrdilo celoasijský rozměr organizace. O plnoprávné členství usiluje zejména Írán, který se tímto podle některých autorů snaží vyjít z mezinárodní izolace (Cohen 2006: 3–4). Ambice Íránu a další pozorovatelů o členství v organizaci vedlo ke snaze o vytvoření mechanismů a kritérií pro přijetí plnoprávných členů do řad organizace na summitu v Dušanbe v roce 2008.[155] Rozšíření organizace však nezbytně povede k novému přeformátování organizace, čemuž se však brání menší středoasijské státy, neboť by to vedlo k jejich marginalizaci. Noví členové jsou navíc nesourodí a jejich vzájemné vztahy jsou komplikované, což by patrně vedlo k rozmělnění prozatím křehké efektivity ŠOS.

V rámci asijského rozměru organizace od roku 2005 roste význam afghánského faktoru a s tím spojené americké přítomnosti ve Střední Asii. S ohledem na jeden z pilířů organizace – boj se „třemi zly" – a také na společné zájmy členských států ve vztahu k této zemi se jedná o zcela logický faktor pozornosti organizace. Afghánský prezident Hamíd Karzájí se od výročního summitu v Šanghaji v roce 2006 účastní všech vrcholných schůzek organizace. Mnozí experti ze zemí ŠOS volají po převzetí větší odpovědnosti organizace za vývoj v zemi.[156] Tento záměr však nelze považovat za reálný – ani jedna ze zemí ŠOS není ochotna ani schopna angažovat se v Afghánistánu ve stejném rozsahu jako současné zahraniční armády. V letech 2008–2009 však vzrostla role měkké diplomacie ve vztahu k Afghánistánu, což plně odpovídá

[155] Práce nad těmito kritérii však dosud nebyla završena, k určitému zklamání Íránu. Z hlediska Íránu však ŠOS nadále patří k prioritám, což prokázal i poslední summit v Jekatěrinburgu v červnu 2009, na nějž přijela reprezentativní íránská delegace v čele s nově zvoleným prezidentem Ahmanínežádem, a to bez ohledu na povolební nepokoje v zemi.

[156] Tyto názory zazněly z úst několika provládních think tanků na konferenci k Afghánistánu v listopadu 2008 v Dušanbe.

politickým i ekonomickým zájmům členských zemí. Jedná se zejména o některé úvěry a návrhy ekonomické spolupráce poskytnuté Čínou a Ruskem.[157] Dosud je však předčasné hovořit o reálných možnostech organizace při řešení afghánského konfliktu, neboť tento proces je prozatím založený spíše na deklarativní a dvoustranné bázi.

S faktorem Afghánistánu je úzce spojena i otázka americké vojenské přítomnosti ve Střední Asii, která se v největší míře projevila na summitu v Astaně v roce 2005. Tato schůzka se konala po převratu v Kyrgyzstánu a událostech v uzbeckém Andižanu. Zejména ve druhém případě následovalo prudké zhoršení americko-uzbeckých vztahů a následnému vypovězení americké základny z uzbeckého Chánábádu. Postoj Taškentu na astanském summitu potvrdil jeho momentální orientaci na Rusko a Čínu. Politika kyrgyzského prezidenta Bakijeva se však ukázala jako mnohem složitější a nepředvídatelnější. Přestože i on slíbil vypovězení americké základny Manas z Kyrgyzstánu, následná jednání mezi Kyrgyzstánem a USA vedla k zachování základny na kyrgyzském území.[158] Zdá se, že ve všech případech hrála značnou roli snaha Kyrgyzstánu o získání finančních prostředků ze všech stran.[159]

Vojenská oblast patří k dalším pilířům vzájemné podpory mezi členskými státy organizace. Od roku 2003 jsou každoročně organizována vojenská cvičení za účasti alespoň

[157] Značný ohlas měla konference o rusko-afghánské spolupráci v Moskvě v květnu 2009. Stejně tak Čína zahájila ve druhé polovině současného desetiletí investice v Afghánistánu (nejvýznamnější z nich je investice cca 3,5 mld. USD do naleziště mědi v provincii Logar).

[158] Stejný model se objevil i v roce 2009, kdy prezident Bakijev nejprve v únoru oznámil zrušení smlouvy s USA o pronájmu základny, aby v červnu oznámil přesně opačný výsledek jednání s americkou stranou.

[159] Zachování americké základny v roce 2005 zvýšilo platby za pronájem základny z USA. Na základě oznámení o vypovězení smlouvy v únoru 2009 získal Kyrgyzstán 300 mil. USD z Ruska jako okamžitou pomoc a příslib dalších 2 mld. USD v podobě investic. V květnu 2009 Čína otevřela Kyrgyzstánu nový úvěr na investice a nákup techniky z Číny. Poté Kyrgyzstán oznámil nové čtyřnásobné zvýšení platby za základnu Manas z americké strany.

části členských zemí. Na organizaci těchto cvičení jde prozatím větší část rozpočtu organizace (Marat a Murzakulova 2007). Cvičení jsou obvykle zaměřena na protiteroristická témata, potlačení násilí v ulicích měst, v menší míře i na námořní cvičení. Vojenská spolupráce ukazuje snahu všech členských států na udržení stability v regionu a především konzervaci stávajících režimů v regionu. Vzhledem k absenci mechanismů vzájemné pomoci lze však těžko očekávat, že v případě vážné krize v některé členské zemi by byly poznatky z těchto cvičení aplikovány v praxi.[160]

Ekonomická spolupráce se stala dalším klíčovým bodem organizace. Jak již bylo řečeno, na posílení ekonomické dimenze organizace má zájem především Čína, která zaujala u všech členských států místo hlavního dodavatele spotřebního zboží a jednoho z největších investorů (Horák 2009: 38–46). ŠOS zde vystupuje především jako platforma pro lobbování čínských ekonomických zájmů v regionu na dvoustranné úrovni. Mnohostranná ekonomická spolupráce je však velmi problematická a naráží na protichůdné zájmy jednotlivých členských států a jejich malou ochotu ke kompromisu.[161]

Šanghajská organizace spolupráce prošla poměrně dynamickým vývojem od uskupení řešícího pohraniční otázky, přes náznak vojensko-politického bloku, až k současnému akcentu na geopolitiku Asie a ekonomickou spolupráci. Právě rozšíření platforem spolupráce však zároveň vede k rozporům mezi prioritami jednotlivých členských zemí, zejména dvou největších. Z ruského pohledu lze organizaci hodnotit jako

[160] V praxi to dokazují i složité vztahy v rámci Střední Asii, především vztahy Uzbekistánu se svými sousedy – členy ŠOS.

[161] Jako jeden z příkladů lze uvést snahu o spolupráci v energetice. Na summitu v Biškeku (2007) i Dušanbe (2008) byla široce diskutována otázka tzv. Energetického klubu. Každá členská i pozorovatelská země však tento projekt interpretuje odlišným způsobem, přičemž hlavní rozpor je v existenci exportérů (Rusko, Kazachstán, Uzbekistán, v případě vody i Kyrgyzstán a Tádžikistán) a importérů (Čína, příp. Kyrgyzstán a Tádžikistán) energetických surovin. V této souvislosti je nutno připomenout i neúspěšnou snahu o přilákání Turkmenistánu do řad ŠOS v roce 2007.

jeden z nástrojů obnovení a udržení vlivu Moskvy ve středoasijském regionu, nicméně, jak ukázaly summity v Biškeku (2007) a v Dušanbe (2008), tato platforma není pro Moskvu zcela příznivá, pokud se ruské a čínské zájmy neshodují.[162] Vojensko-bezpečnostní hledisko navíc Rusko uplatňuje i v rámci Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti (ODKB). Čína naopak preferuje ekonomickou dimenzi spolupráce a ŠOS je v tomto kontextu považována za základnu pro dvoustrannou spolupráci. Zároveň je ovšem členství obou velmocí v organizaci možnou cestou, jak udržet vzájemné vztahy v regionu na přijatelné a relativně nekonkurenční úrovni.[163] Pro další fungování a efektivitu organizace bude klíčové rusko-čínské kondominium.

ORGANIZACE SMLOUVY O KOLEKTIVNÍ BEZPEČNOSTI

Smlouva o kolektivní bezpečnosti (DKB) zůstává jedním z mála relativně fungujících součástí Společenství nezávislých států. Proces jejího formování byl zahájen podpisem tzv. Taškentského paktu 15. května 1992.[164] V dubnu 1994 byl předán poslední ratifikační protokol, a podle článku 11 tak smlouva vstoupila v platnost. V tehdejší době se jejím hlavním smyslem ukázala snaha o zachování určitého stupně společné obrany a vojenských sil na bázi původní sovětské armády (Minasjan 2003: 151). Zároveň se Rusko stalo v dané chvíli jediným státem schopným alespoň usměrnit vojenské konflikty na postsovětském prostoru (Gruzie,

[162] Příkladem může být snaha o uznání akcí Ruska v Jižní Osetii a Abcházii v srpnu 2008 na summitu v Dušanbe v roce 2008.

[163] Tuto tezi nejčastěji zdůrazňují činští analytici, není vyloučeno, že jejich cílem je rozehnat obavy Ruska z čínského postupu ve Střední Asii.

[164] Zakladateli smlouvy se staly Arménie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko, Tádžikistán a Uzbekistán. V roce 1993 se ještě přidal Ázerbájdžán, Gruzie a Bělorusko.

Tádžikistán) a udržet si v těchto oblastech svůj vliv. Do roku 1996 byly vypracovány institucionální mechanismy smlouvy (sekretariát v Moskvě v čele s generálním tajemníkem). V rámci integrace vojenských sil mělo po konsolidaci armád členských zemí dojít k vytvoření společných vojenských jednotek a společného velení, čímž by došlo ke znovusjednocení ozbrojených sil.[165]

V letech 1996 až 1999 se však nejvyšší orgán – Rada kolektivní bezpečnosti – scházela na čistě formálních zasedáních. V roce 1999, kdy vypršela platnost zakládající smlouvy, Gruzie, Ázerbájdžán a Uzbekistán odmítly podepsat protokol o prodloužení svého členství v organizaci a daly přednost tehdy nově ustavené skupině GUUAM s perspektivou spolupráce s USA a západní Evropou.[166]

Zbývající členové se pokusili o intenzifikaci spolupráce a zahájili integraci ozbrojených složek. Předpokladem bylo reálné vytvoření armád členských zemí, které proběhlo do konce 90. let i v postkonfliktním Tádžikistánu. Prvním výraznější konflikt – batkenské války – však ukázaly slabou připravenost některých armád na nové výzvy, které představovaly malé guerillové skupiny (neexistovaly například zvláštní sbory rychlé reakce přizpůsobené pro boj v náročných horských terénech).

V reakci na tyto konflikty bylo rozhodnuto o vytvoření kolektivních sil rychlé reakce. Již v roce 2001 proběhlo první společné cvičení vybraných jednotek pro tyto síly.[167] Organizace také věnovala větší pozornost hrozbám terorismu a obchodu s drogami (Bordjuža 2005: 77–78). Slibný integrační

[165] Концепция коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности. Алматы, 10 февраля 1995: http://www.dkb.gov.ru (7. 10. 2004).

[166] Členskými státy této organizace tak zůstaly Arménie, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko a Tádžikistán.

[167] Bývalý kyrgyzský prezident Askar Akajev dokonce prohlásil, že vznik těchto sil odradil nástup bojovníků v roce 2001 v regionu, k čemuž se lze postavit značně skepticky (Fedulova 2006: 106).

vývoj zastavila válka v Afghánistánu, která vedla některé země Střední Asie k větší spolupráci s USA (Kyrgyzstán, Tádžikistán). Renesance organizace však vyšla z ruské iniciativy již v roce 2002. V říjnu tohoto roku byla podepsána smlouva o změně formy integrace a byla založena tzv. Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti (ODKB). Rusko zároveň přišlo s nabídkou dodávek vojenské techniky pro členské země za vnitroruské ceny.[168] Od roku 2003 došlo k prohloubení integrace, především byl založen společný generální štáb a vyděleno v první fázi asi 1500 lidí pro Kolektivní síly rychlé reakce ve Střední Asii.[169] Na neformálním summitu v Borovém (Kazachstán) v prosinci 2008 bylo rozhodnuto o jejich nahrazení tzv. Kolektivními silami operativní reakce.[170]

Významným posunem v geopolitice Střední Asie se v letech 2004–2005 stal již zmíněný obrat zahraniční politiky Uzbekistánu. Přijetí Uzbekistánu do ODKB v červnu 2006 pro Rusko znamenalo alespoň formální potvrzení jeho postupující dominance ve Střední Asii. Prezident Karimov naopak neměl, s ohledem na izolaci režimu po událostech v Andižanu v roce 2005, mnoho jiných možností ohledně výběru bezpečnostních garancí. Uzbecká armáda navíc nutně potřebuje nové vybavení, které jí členství v ODKB může poskytnout prostřednictvím nákupů v Rusku. Na druhou stranu Uzbekistán zůstává nejistým článkem organizace, neboť s jeho možným obratem

[168] V roce 2003 byla například v tomto režimu dodána do Kazachstánu technika přibližně za 1 milion USD, zatímco technická pomoc ze strany USA téže zemi ve stejném období dosáhla přibližně čtyřnásobné výše. Viz (Izvestija, 26. 1. 2004; Muchin 2004).

[169] Do těchto sil byly zahrnuty po dvou jednotkách z Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, části 201. motostřelecké divize (dnes IV. Vojenské základny Ruska) v Tádžikistánu a také letecká základna Kant nedaleko Biškeku, otevřená v roce 2003 jako protiváha americké přítomnosti ve Střední Asii.

[170] S tímto návrhem nesouhlasil Uzbekistán, který bude vysílat své jednotky do těchto sil podle potřeby, Bělorusko se sestavení těchto jednotek nezúčastní. Rozhodnutí však bylo přijato definitivně na summitu v únoru 2009 v Moskvě.

směrem k západu lze očekávat oslabení zájmu o Ruskem vedenou organizaci (Panfilova 2008).

Vývoj ODKB v letech 2005–2009 vedl k prohloubení integračních tendencí, především ve vojensko-ekonomické spolupráci a sjednocení vojenského vybavení, stejně jako provázání vojensko-průmyslových komplexů členských zemí. Do roku 2008 byla rovněž patrná snaha o rozšíření činnosti ODKB, například na boj proti drogám, nelegální migraci a mírotvorné iniciativy. Na moskevském summitu v únoru 2009 se však ukázalo, že vojenská složka je stále nejperspektivnějším integračním faktorem organizace.

Přes dílčí integrační úspěchy stále chybí shoda na některých zásadních momentech. Jedním z nich je přístup organizace vůči Afghánistánu jako jedné z hlavních bezpečnostních hrozeb středoasijským členským státům. Rusko rovněž neuspělo při hledání podpory svým akcím na Jižním Kavkazu v srpnu 2008. Nadále není ustaveno reálné společné vedení případných bojových akcí (kromě společných vojenských cvičení). Problémem zůstávají i vzájemné vztahy mezi jednotlivými členy, zejména mezi Uzbekistánem na jedné straně a svými sousedy i Ruskem na straně druhé.[171]

Přes veškeré problémy ve vztazích mezi jednotlivými členskými státy lze konstatovat, že ODKB je jednou z reálně fungujících organizací na postsovětském prostoru v oblasti bezpečnosti. Celý blok však do značné míry stojí na snaze Ruska udržet si svůj vliv ve středoasijském, kavkazském a východoevropském prostoru, stejně jako na momentální provázanosti členských států s Ruskem. Přibližně od roku 2005 se k těmto tendencím přidává i snaha vytvořit jakousi alternativu NATO na euroasijském prostoru. Rostoucí napětí mezi Ruskem a Západem (podporované z obou stran) se do cílů organizace velmi výrazně promítá. Na druhé straně vojenský potenciál ODKB nebyl dosud nijak vyzkoušen a lze

[171] Zlepšení vztahů mezi Moskvou a Taškentem vedlo tádžického prezidenta Emómali Rahmóna k váhání ohledně účasti na summitu ODKB v únoru 2009.

předpokládat, že v případě napadení ze třetí strany (např. islámské radikální skupiny ve Střední Asii) by členské země, s výjimkou Ruska, nebyly patrně ochotné k akcím mimo svá území. Nasazení sil ODKB tak lze očekávat v případě vnitropolitické krize v některé z členských zemí, především ve Střední Asii, ovšem v případě, že bude Rusko ochotné se na podobné akci podílet.

EURASIJSKÉ EKONOMICKÉ SPOLEČENSTVÍ

Eurasijské ekonomické společenství představuje formálně nejpokročilejší integrační a kooperační strukturu v prostoru bývalého Sovětského svazu nehledě na nesčetné pokusy o sbližování ekonomik od samotného počátku existence SNS (dohoda o zóně volného obchodu z roku 1994 aj.). Základní právní rámec pro vznik tohoto uskupení byl vytvořen v letech 1995–1996 unií Ruska a Běloruska, k níž se záhy připojil i Kazachstán.[172] Cílem byla celní unie, která však ještě neznamenala plnocenné integrační uskupení. Zpočátku měly být odstraněny bariéry uvnitř členských států. Přestože nebyly splněny cíle první fáze celní unie, v roce 1998 byla v Moskvě podepsána smlouva o druhé fázi integrace, která měla spočívat ve formování společných cel a opatření vůči třetím zemím.[173] Spíše se však jednalo o soustavu bilaterálních a multilaterálních smluv mezi zainteresovanými státy s neurčitým časovým rámcem. Z tohoto důvodu se dodnes

[172] Соглашение о Таможенном союзе между Российской Федерацией и Республикой Беларусь.

[173] Договор между Российской Федерацией, Республикой Белоруссия, Республикой Казахстан и Киргизской Республикой об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях: http://www.pavlodar.com/zakon/nzak_right.htm?dok=00358&all=all (5. 8. 2002).

nepodařilo naplnit ani první fázi integrace.[174] Členské státy navíc, jako i v jiných integračních pokusech na postsovětském prostoru, nebyly ochotné předat část svých pravomocí nově zřízeným orgánům unie.

V březnu 1996 se k celní unii připojila Kyrgyzská republika, jejíž prezident však v této době tajně prosazoval vzájemně nekompatibilní integrace do Celní unie a WTO zároveň. Vstup do WTO, uskutečněný v roce 1998, tak do značné míry šel proti některým zásadám Celní unie. Přistoupení Tádžikistánu k Celní unii dne 26. února 1999 znamenalo potom spíše oslabení integračních tendencí. Dlouholetou občanskou válkou zdecimovaná ekonomika a právní vakuum, ještě výraznější než v ostatních zemích postsovětského prostoru, činily z Tádžikistánu daleko nejslabší článek unie a ani neumožňovaly okamžitou a plnou integraci této země.

Předpokladem pro prohloubení integrace měla být institucionalizace uskupení, která by zrušila dosavadní volný mandát členství. Na summitu členských zemí Celní unie na nejvyšší úrovni v Astaně 10. října 2000 byla proto uzavřena smlouva o zřízení Eurasijského ekonomického společenství (JevrAzES), která byla do konce května 2001 ratifikována.[175]

Podle této dohody byly založeny některé nadnárodní instituce společenství, které v mnohém napodobovaly strukturu EU (mezistátní rada na nejvyšší úrovni jako vrcholný orgán, princip váženého hlasování, meziparlamentní shromáždění, soudní dvůr apod.). Ani do těchto institucí však členské státy nebyly ochotny přenést část svých pravomocí.

[174] Podobný pokus o novou definici cílů organizace proběhl v roce 1999 na summitu v Moskvě. Договор о Таможенном союзе и Едином экономическом пространстве: http://www.pavlodar.com/zakon/nzak_right.htm?dok=00354&all=all (5. 8. 2002). Podle této dohody měl být ve třech fázích zaveden režim podobný Evropské unii s volným pohybem osob (analogie Schengenské zóny), zboží a kapitálu.

[175] Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества: http://www.evrazes.com/ (5. 8. 2002).

V lednu 2006 byla akceptována žádost Uzbekistánu k přijetí do organizace. Připomeňme, že to bylo po událostech v Andižanu v roce 2005, které vychýlily orientaci této země směrem k Rusku. Uzbecká strana však nebyla schopna se zapojit (legislativně i reálně) do stávajících integračních dohod.[176] V říjnu 2008 Uzbekistán oznámil „pozastavení členství" v JevrAzES. Podle oficiálních kruhů i části expertů byl tento krok motivován zklamáním z nedostatečně probíhající integrace, která neposkytuje Uzbekistánu žádné výrazné výhody.[177]

Hlavním cílem členských států JevrAzES je vytvoření sjednoceného hospodářského prostoru (ať se již bude jmenovat jakkoliv). V tomto směru jsou tradičně nejvíce provázané Rusko, Bělorusko a Kazachstán. Právě mezi těmito státy proběhlo nejvíce integračních pokusů, včetně jediných alespoň částečně úspěšných.[178] Tyto země si také relativně nejméně konkurují ve své produkci (na rozdíl od středoasijských států). Lze rovněž konstatovat, že všechny tři země také mají politickou vůli k reálné integraci. Na druhé straně na počátku roku 2009 byla dohodnuta pouze asi třetina položek tzv. jediného celního tarifu vůči třetím zemím (Generální tajemník Euroasijského ekonomického společenství 2009).[179] Nejrůznější ekonomické konflikty mezi Běloruskem, Ruskem i Kazachstánem, jež byly vyhlašovány jako „ochrana domácího zboží", rovněž patří spíše mezi dezintegrační faktory.[180]

[176] K roku 2008 Uzbekistán formálně podepsal a ratifikoval 58 ze 65 dohod v rámci JevrAzES. Z právního hlediska tedy Uzbekistán nebyl plnoprávným členem organizace.

[177] Interview autora v Centru pro ekonomická studia v Taškentu, listopad 2008.

[178] Na tomto místě je nutno připomenout Svaz Ruska a Běloruska, který je fakticky celní unií.

[179] Paradoxem zůstává, že v roce 1995 se v rámci celních tarifů jednotlivých států tehdejší Celní unie shodovalo 90 % položek. V roce 2000 to bylo již pouhých 56 % (Ultanbajev 2006: 44–45). Při formování nynější Celní unie však byla celá práce provedena prakticky od začátku.

[180] K poslednímu většímu opatření sáhlo Rusko vůči Bělorusku, když v červnu 2009 zakázalo dovoz dotovaných mléčných výrobků do Ruska.

Poslední vyhlášení (k 1. lednu 2010) Celní unie mezi těmito třemi státy proběhlo na summitu JevrAzES v Moskvě v prosinci 2008.[181] Ambiciózní plán předpokládá o rok později odstranění veškerých celních bariér mezi členskými státy.[182] Nehledě na veškeré rozpory se zdá, že v tomto případě existuje větší skutečná shoda na integračních plánech oproti minulosti. Prozatím však nelze předpovídat úspěšnost realizace uvedených záměrů. Dosud také není vypracován mechanismus přistoupení menších zemí (Kyrgyzstánu a Tádžikistánu) do Celní unie.[183]

Vedle vytvoření celní unie patří mezi hlavní plány společenství také sjednocení dopravních a energetických sítí a přepravních tarifů. Na summitu v červnu 2004 bylo odsouhlaseno postupné sjednocování právní základny společenství.[184] Pro financování aktivit byla vytvořena Eurasijská banka rozvoje, jejíž základní kapitál vnesly Rusko a Kazachstán.[185] Jedním z prioritních směrů spolupráce členských států unie resp. společenství od druhé poloviny 90. let je koordinace pozic při vyjednávání o podmínkách vstupu do Světové obchodní organizace (WTO). Tuto pozici se však nepodařilo zkoordinovat, neboť již v lednu 1998 byl do WTO přizván Kyrgyzstán. V rámci přístupových podmínek přitom Biškek přistoupil na liberalizaci ekonomiky a snížení dovozních cel vůči třetím zemím hluboko pod úroveň obvyklou ve státech unie. Tato skutečnost byla ostatními státy Celní unie

[181] О формировании Базового перечня Единного таможенного союза: http://www.evrazes.com/ru/main/documentpage/165 (29. 7. 2009).

[182] V této souvislosti se jedná spíše o Rusko s Kazachstánem, neboť mezi Ruskem a Běloruskem již celní unie reálně existuje, ovšem v rámci Svazu Ruska a Běloruska.

[183] Větší integrační potenciál má v tomto případě Kyrgyzstán, který je výrazně spojen s Kazachstánem. To ovšem platí za předpokladu, že Celní unie bude v souladu s pravidly WTO, jehož je Kyrgyzstán členem.

[184] Договор о статусе основ законодательства Евразийского экономического сообщества, порядке их разработки, принятия и реализации от 18 июня 2004 г.: http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num1/2d1104.html (29. 7. 2009).

[185] Banka byla založena v roce 2006, v roce 2009 k ní přistoupily i Arménie a Tádžikistán. Viz Euroasijská rozvojová banka: http://www.eabr.org (16. 9. 2009).

interpretována jako ohrožení vlastních hospodářských zájmů a vedla k zavedení odvetných opatření vůči Kyrgyzstánu.[186] V letech 2004–2008 navíc Rusko i Kazachstán samostatně vyjednávaly o podmínkách vstupu do WTO (Rusko tato jednání pozastavilo). V červnu 2009 na summitu předsedů vlád v Moskvě došlo k bezprecedentnímu kroku – vyhlášení kolektivního vstupu států celní unie do WTO, ovšem bez specifikace dalších kroků.[187]

Na rozdíl od prozatím ne zcela úspěšného úsilí o sbližování národních ekonomik, se v rámci společenství podařilo zpočátku uskutečnit některé dílčí kroky v humanitární oblasti, například v oblasti vzájemného cestování občanů členských zemí, procedury získávání občanství, vzájemné uznávání dokladů o vzdělání či retranslaci televizního a rozhlasového vysílání na území zúčastněných států.[188] I zde

[186] Oficiální ruský postoj k jednostrannému postupu Kyrgyzstánu, komplikujícímu vyjednávací pozice ostatních členů celní unie vůči WTO (Alexejev a Michajlov 2000: 30–35).

[187] Межгосударственный совет ЕврАзЭС на уровне глав правительств и встреча в рамках Высшего органа Таможенного союза: http://www.evrazes.com/ru/main/infopage/256 (16. 9. 2009).

[188] Договор о правовом статусе граждан одного государства, постоянно проживающих на территории другого государства – участника Договора от 29 марта 1996 года (archív autor); Соглашение между Республикой Беларусь, Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Российской Федерацией об упрощенном порядке приобретения гражданства. http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_70271.html (29. 7. 2009); Соглашение между Правительством Республики Беларусь, Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Российской Федерации о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях. http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_64011.html (29. 7 . 2009); Соглашение об обеспечении свободного и равного права пересечения физическими лицами границ государств – участников Таможенного союза и беспрепятственного перемещения ими товаров и валюты. http://www.evrazes.com/ru/main/documentpage/57/ (29. 7. 2009); Соглашение между Правительством Республики Беларусь, Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики, Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о взаимных безвизовых поездках граждан. http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_15459.html (2. 11.

však realizace dohod naráží na nedodržování podepsaných závazků a absenci preferenčního režimu vůči státům společenství při úpravě národních legislativ.[189]

JevrAzES je v mnohém podřízen zájmům Ruska, což však mj. ukazuje i na neschopnost integrace bez ruské účasti. Výrazná ekonomická převaha Ruska znamená možnost jednostranného diktátu Moskvy při uplatňování integračních zásad.[190] Rusko však není schopné své záměry plně prosadit, a navíc neumí v rámci společenství uplatnit tzv. měkkou sílu, především v humanitární oblasti (ulehčení cestování, pracovní migrace, podpora ruskojazyčných škol apod.).

Různý stupeň hospodářské transformace, různorodá zahraničně-ekonomická orientace, dezintegrace právního prostoru, vysoce korupční prostředí a v neposlední řadě i charakter politických režimů zůstávají hlavními dezintegračními faktory. Vzájemný obchod trpí převažující dvoustranností (Rusko v. členské státy), zatímco podíl obchodu mezi ostatními státy (s výjimkou Kazachstánu) je zanedbatelný.[191] V rámci uskupení se obchodní výměnu mezi členskými státy nepodařilo zvýšit. S výjimkou Kyrgyzstánu v letech 2000–2007 dosáhly většího růstu exporty do zemí mimo JevrAzES.[192]

2003); Соглашение о создании благоприятных условий для распространения программ телевидения и радио на территориях государств – участников Договора об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 29 марта 1996 года: http://www.evrazes.com/ru/main/documentpage/90/ (29. 7. 2009).

[189] Mezi mnoha dalšími opatřeními tohoto typu uveďme například zrušení zjednodušeného cestování do Ruska či Kazachstánu vůči zejména menším zemím (2005) a omezení pracovní migrace do Ruska a Kazachstánu v letech 2006–2009 či odpojení vysílání ruských kanálů v Tádžikistánu či Uzbekistánu (2009) apod.

[190] To se projevilo při vyhlášení společného vstupu států budoucí Celní unie do WTO, které by mělo proběhnout na základě Ruskem již dohodnutých kritérií.

[191] V případě Uzbekistánu byl například v roce 2007 podíl obchodu na celkové obchodní výměně s Tádžikistánem 1,69 % (12. místo), Kyrgyzstánem 1,25% (14. místo) a Turkmenistánem 0,56 % (19. místo) (Справочник Деловой Узбекистан 2008, том XI-XII (Москва: ПОЛПРЕД, МИД РФ, s. 338).

[192] Podíl vzájemného obchodu se v uvedeném období snížil ze 17,2 % na 12,8 %. Největší snížení je v období 2000–2007 pozorováno u Tádžikistánu (47,7 %, resp.

Ekonomická integrace v rámci JevrAzES nejvíce ukazuje snahu o zpolitizovanou implementaci integračních opatření, což nemusí následně znamenat jejich reálný odraz v ekonomice jednotlivých zemí. Většina dohod se řídí především momentální politickou objednávkou, která se může podle okolností měnit. Tím se mění i preference, které jednotlivé státy prosazují v rámci JevrAzES.[193] Dokud nebudou odstraněny výše uvedené problémy, bude vytvoření jakési obdoby Evropské unie na postsovětském prostoru jen utopií. Přes uvedené problémy organizace však lze konstatovat, že Eurasijské ekonomické společenství rovněž patří vedle předchozích dvou zkoumaných organizací k prozatím úspěšnějším integračním pokusům na postsovětském prostoru.

VNITŘNÍ STŘEDOASIJSKÁ SPOLUPRÁCE

Vnitřní integrační pokusy mezi středoasijskými státy probíhaly obvykle paralelně k dalším integracím. Zdá se, že rozpory mezi jednotlivými státy, státní egoismus a s tím související neochota ke kompromisům při řešení vzájemných sporů se staly hlavní překážkou neúspěchu všech dosavadních pokusů o integraci. Sjednocovací pokusy ve Střední Asii tak v sobě koncentrovaly všechny negativní faktory integrace v postsovětském prostoru.

K prvnímu setkání tehdy ještě suverénních států v rámci SSSR se první tajemníci příslušných komunistických stran sjeli do Alma-Aty v červnu 1990. Toto setkání však jakoby vytvořilo model pro další podobné schůzky

15,6 %). U Kyrgyzstánu tento podíl naopak vzrostl ze 41 % za 47,2 % (Ultanbajev 2006: 47). K analýze stávajících tendencí v rámci JevrAzES viz například Točickaja (2008).

[193] Jedním z takových kroků se na podzim 2005 stalo i rozhodnutí o sloučení Organizace Středoasijské spolupráce s Eurasijským ekonomickým společenstvím – viz dále část o Středoasijském společenství.

– byl zde tzv. „dohodnut rámec pro neformální výměnu názorů v rámci regionu".[194] O rok později, v prosinci 1991, se nejvyšší představitelé pěti středoasijských států (tehdy již v roli prezidentů nebo výkonných prezidentů) setkali v Aščhabádu. Schůzka reagovala na Bělovežské dohody a deklarovala snahu středoasijských států o připojení k SNS. Tato organizace se však záhy stala jedinou platformou pro všech pět nových nezávislých zemí. Turkmenský prezident Nijazov/Türkmenbašy prosadil výrazně autarkistickou politiku a odmítal zapojení Turkmenistánu do jakéhokoliv integračního projektu (Šír 2006). V první polovině 90. let se také množily problémy mezi jednotlivými státy i jejich prezidenty.

K prvnímu pokusu o hlubší integraci mezi státy regionu došlo v roce 1994, kdy byla podepsána smlouva mezi Kazachstánem a Uzbekistánem o vytvoření jednotného hospodářského prostoru. K této smlouvě se ještě v témže roce připojil i Kyrgyzstán, který vykazoval značnou závislost na obou zemích a také jeho prezident Askar Akajev se pokoušel provést ekonomické reformy, mj. zapojením do nejrůznějších regionálních i světových integrací. V roce 1998 se k uskupení připojil i Tádžikistán, vedený snahou o pomoc při rekonstrukci země po občanské válce a také vyřešení jeho problémů s Uzbekistánem.

Stimulem integrace byla snaha zachovat volný pohyb osob, zboží a kapitálu, jednotný celní prostor, mělo rovněž dojít k harmonizaci daní i vnitrostátní legislativy.[195] V některých deklaracích zazněl rovněž smělý plán na měnovou unii a společné politické orgány ve středoasijském prostoru (Kurtov 2004). Po vstupu Tádžikistánu se důležitou součástí organizace stalo řešení režimu v povodí řek Amudarji a

[194] Pravda Vastoka/Правда Востока, 25. 6. 1990.

[195] Договор о создании единого экономического пространства между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан, čl. 3 a 4:
http://www.president.kz/articles/state/state_container.asp?lng=ru&art=dogovor (7. 10. 2004).

Syrdarji. Problematika vodních zdrojů patří ke klíčovým elementům středoasijských ekonomik, zároveň však region jasně rozděluje.[196] K roku 2001 byla sice podepsána řada dílčích dokumentů (o vzájemné ochraně investic, o zamezení dvojího zdanění, o vytvoření společného vědecko-technického prostoru či program spolupráce v oblasti migrace obyvatelstva), avšak nedošlo ke komplexní dohodě o naplnění integračních cílů ve výše uvedených oblastech. Politická vůle k politické integraci podporovaná na summitech Středoasijské ekonomické spolupráce nebyla dále rozpracována na nižších úrovních. Ve stejné době se začaly rozvíjet další integrační projekty se zapojením Ruska (zejména projekt Celní unie). K těmto projektům však měl skeptický vztah zejména uzbecký prezident Karimov, který prosazoval politiku subvencování domácí ekonomiky, mj. i pomocí vysokých importních cel, která by v případě celní unie musel zrušit.

Přesto byl učiněn na politické úrovni pokus o systemizaci integračních snah v regionu Střední Asie. Na summitu států Středoasijské ekonomické spolupráce v Taškentu v prosinci 2001 byla vyhlášena Organizace Středoasijská spolupráce s komplexem již podepsaných smluv.[197] Jejím deklarovaným cílem se stala rozšířená spolupráce v oblasti vodních zdrojů, dopravní infrastruktury, obecná ekonomická spolupráce, řešení humanitárních a ekologických problémů a aktivizace kontaktů v bezpečnostní oblasti, především při spolupráci silových ministerstev a bezpečnostních složek (Arifchanov 2008: 63).

[196] Základní problém tkví v existenci vodních zdrojů v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, které mají zájem na rozvoji hydroenergetiky. Uzbekistán navíc Kyrgyzstánu a Tádžikistánu dodává zemní plyn, za který obě země nejsou schopny platit (v současnosti se ceny dodávek blíží cenám světovým). Hydroelektrárny proto vyrábějí více energie, aby uspokojily poptávku v zimní topné sezoně, čímž však klesá objem vody pro letní vegetační období v Uzbekistánu a Kazachstánu.

[197] Договор об учреждении организации Центральноазиатское сотрудничество от 28 февраля 2002 (Алматы):
http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=6973 (23. 7. 2009).

Do roku 2005 bylo v rámci Středoasijské spolupráce podepsáno více než 200 smluv a deklarací, které zahrnovaly nejrůznější odvětví mezistátní spolupráce. Ve většině případů se však jednalo o velmi vágně formulované dokumenty, které uznávaly nedostatečné využití integračního potenciálu a nutnost prohloubení spolupráce zúčastněných zemí. Podobně jako u mnoha jiných kooperačních skupin v postsovětském prostoru však většina smluv zůstala nenaplněna. Snižoval se i počet každoročních setkání na nejvyšší úrovni. Uzbekistán navíc, v reakci na tzv. batkenské války v roce 1999–2000, přistoupil k zaminování hranic a zavedení vízové povinnosti, což se neslučovalo s deklarovaným cílem volného pohybu osob.

Na osobnostní úrovni se rovněž projevovala nevraživost uzbeckého a kazašského prezidenta. Tato rivalita se prohloubila na počátku 21. století, kdy se kazašský model transformace v důsledku rostoucích cen energetických surovin ukázal jako úspěšnější než postupná uzbecká reforma. Uzbekistán navíc v rámci ochranářských opatření v podstatě uzavřel hranice s Kazachstánem, což mělo zabránit dovozům konkurenčních (a obvykle levnějších) kazašských výrobků na uzbecký trh. Problematická byla (a nadále je) i situace s přechodem zboží s dalšími státy. Na hranicích byla zjevná výrazná míra korupce, kterou umocňovaly nejasnosti celních předpisů všech států.

Charakter organizace se výrazně změnil v srpnu 2004 na summitu společenství v Astaně, kdy bylo přijato Rusko jako plnoprávný člen tohoto uskupení.[198] Politická a ekonomická síla Ruska jej předurčila k vůdčí roli v této organizaci. Za jednu z hlavních příčin vstupu Ruska do organizace v kontextu tehdejší středoasijské geopolitiky lze považovat především ruskou snahu o připojení Uzbekistánu do své sféry vlivu. Vzhledem k dublování s jinými strukturami (zejména

[198] Rusko mělo v této organizaci od roku 1997 status pozorovatele. Formální aspekty připojení byly ukončeny na summitu v Dušanbe v říjnu 2004.

JevrAzES) a také s ohledem na značnou formálnost celého uskupení bylo možno očekávat spojení této organizace právě s Eurasijským ekonomickým společenstvím. V souvislosti se zájmem o vstup Uzbekistánu do JevrAzES v říjnu 2005 k tomuto spojení skutečně došlo. Činnost Středoasijského společenství tak byla čítankovým příkladem snahy o formální koordinaci ekonomické politiky na nejrůznějších úrovních. Připojením Ruska ukázaly státy středoasijského prostoru svou neschopnost řešit četné spory ve vzájemných vztazích (Tolipov 2004).

K problematice čistě středoasijské integrace lze přidat ještě další aktivity podobného druhu ze strany kazašského prezidenta Nursultana Nazarbajeva. Ten v únoru 2005 navrhl vytvoření Organizace středoasijských států právě na základě Středoasijské spolupráce. Tento návrh prezident Nazarbajev posuzoval v telefonickém rozhovoru s tádžickým a uzbeckým prezidentem (Vorobjev 2005). Podobný návrh z pera kazašského prezidenta se objevil opět v dubnu 2007 při jeho návštěvě v Biškeku. Podobně jako mnoho vizí prezidenta Nazarbajeva, i tyto ideje zatím narážejí na svou nereálnost. Kazachstán má však jako regionální velmoc integrační potenciál v ekonomice, který se snoubí s ambicemi prezidenta Nazarbajeva. Velmocenské postavení Kazachstánu bylo sice otřeseno s příchodem hospodářské krize, avšak s opětovným růstem cen ropy bude patrná snaha kazašských společností o další expanzi v regionu. Kazachstán tímto zároveň posiluje své pozice na úkor Uzbekistánu, stále ekonomicky značně uzavřeného do sebe.

DALŠÍ INTEGRAČNÍ TENDENCE

Kromě výše uvedených integračních uskupení jsou středoasijské státy členy dalších organizací – mj. Organizace islámské konference a Organizace pro

ekonomickou spolupráci. Z regionálních uskupení je od roku 2006 aktivní Fórum Írán – Afghánistán – Tádžikistán, jímž se tádžický prezident snaží spojit tři persko/tádžicko-jazyčné státy. S ohledem na íránské obchodní a investiční aktivity se v posledních letech podařilo do určité míry zkorigovat tádžický obchod ve prospěch Íránu.

Turecko naopak v první polovině 90. let propagovalo projekt tzv. Velkého Turánu, který měl navázat na panturkistické tradice počátku 20. století. Tento trend v určitých fázích přejali i někteří středoasijští lídři pro své partikulární zájmy (Karimov 1993). Ve Střední Asii začaly působit turecké vzdělávací instituce a turecké společnosti vstoupily na středoasijský trh. Turecku se však nepodařilo sestavit reálně fungující integrační mechanismus, a tak zůstalo spíše u dvoustranných vztahů, jež měly často proměnlivý charakter.

Nelze zapomenout ani na americké integrační projekty v regionu. Ty se od 90. let 20. století projevily v krátké účasti Uzbekistánu v projektu GUUAM (1999–2002).[199] Uzbecká strana byla vedena momentální protiruskou, respektive prozápadní politikou. Nesourodé sdružení však nemohlo uspokojit zájmy Uzbekistánu, ani po finanční, ani po vojensko-politické stránce. S ostatními státy jej nepojily ani společné hranice, ani silná obchodní výměna. Slibovaná zóna volného obchodu se neuskutečnila, přestože v roce 2001 byla podepsána příslušná dohoda o vzniku ekonomických vazeb, stejně jako o spolupráci v oblasti bezpečnosti, vědy a kultury.[200] Nové sblížení Uzbekistánu s Ruskem a odstoupení od proamerické politiky vedlo rovněž k odstoupení Uzbekistánu od GUUAM. Pro středoasijského prezidenta se také staly problémem výměny moci na více proamerický režim

[199] Statement of the Presidents of the Republic of Azerbaijan, Georgia, the Republic of Moldova, Ukraine and the Republic of Uzbekistan, Washington, 24 April 1999: http://www.guuam.org/doc/GUUAM.html (8. 10. 2004).

[200] Jaltské prohlášení GUUAM: http://www.guuam.org/doc/browse.html (27. 7. 2004).

ve státech GUUAM (Taxsanov 2005). Tečku za působením v této organizaci nakonec Uzbekistán učinil v květnu 2005, kdy prezident Karimov dopisem oznámil vystoupení země z GUUAM.

Výše uvedené příklady integračních snah se však svou hloubkou ani svými výsledky nemohou vyrovnat třem výše uvedeným organizacím, které již získaly své místo na mapě eurasijského prostoru.

ZÁVĚR

Vnitřní integrace středoasijských států je v současné fázi, kdy jednotlivé státy teprve budují svou národní a státoprávní identitu, prakticky nerealizovatelná. Nehledě na svá specifika, středoasijské režimy vykazují výrazně egoistický přístup k integračním snahám a jsou velmi málo solidární k ostatním státům. Vzájemné vztahy středoasijských států jsou navíc značně problematické a nadnárodní instituce nejsou schopny spory členských států řešit. S ohledem na značnou podobnost potenciálních vkladů v ekonomiku (nerostné suroviny, lidské zdroje) jsou státy schopny vůči vnějším hráčům vystupovat pouze v určitých případech jednotně v podobě jakéhosi dočasného kartelu založeného na společném ekonomickém či politickém zájmu.[201]

Pro integraci Střední Asie jsou tak klíčoví vnější hráči, pro něž jsou středoasijské státy spíše platformou pro rozšíření svého vlivu v regionu. Tento přístup tak podporuje spíše dvoustranné vztahy hegemonického státu s místními režimy (Rusko v případě ODKB a JevrAzES a Čína v případě ŠOS). Státy Střední Asie jsou určeny spíše k periferní roli a jako

[201] Tak tomu bylo v roce 2007 v případě jednání s Ruskem o cenách dodávek zemního plynu. Všechny zainteresované státy (Uzbekistán, Kazachstán a Turkmenistán) vystoupily na dvoustranných i mnohostranných jednáních s Ruskem s podobným požadavkem srovnání exportní ceny s cenami světovými.

zásobárna surovin, případně (v případě Ruska) jako zdroj pracovní síly.[202]

Z hlediska institucionálního jsou prozatím integrace ve středoasijském prostoru slabé, s výraznou autonomií jednotlivých členských států, pokud jde o dodržování a implementaci přijatých dokumentů. Proces přijímání nových členů (i asociovaných) je zpolitizovaný, a nikoliv založený na určitých kritériích.[203] Příslib členství proto nesloužil jako stimul unifikačních kroků. Příkladem je v tomto směru Uzbekistán a postup při jeho přijímání do všech významných integračních uskupení.

Problémem středoasijské integrace jsou rovněž vysoká očekávání jednotlivých členských států spojená především s vlastními výhodami, ale také s vysoko postavenými cíli integrace. Vzorem pro integrační uskupení ve středoasijském prostoru jsou především ty organizace, u nichž je hmatatelná integrace (společný trh, společná měna, zóna volného obchodu apod.) výsledkem mnoholetého procesu. Vysoce postavené cíle jednotlivých uskupení vedou ke snaze v co nejkratším čase dosáhnout podobných výsledků. Tento překotný proces však zastihuje státy zcela nepřipravené k podobnému druhu integrace a vede k vytváření společných dokumentů a deklarací, které nejsou dodržovány, což spíše snižuje „integrační morálku". Následně dochází k formalizaci uskupení a v případě, že neexistuje silný vnější hráč se zájmem na udržení skupiny, potom není tato formace životaschopná.

Z hlediska Evropy, respektive Evropské unie, je životně důležitá role Ruska, jakožto jednoho z mála vnějších hráčů

[202] Podobný model platí v případě Jižní Afriky, kde Republika Jižní Afrika je výrazně dominující nad všemi ostatními státy regionu, především z hlediska ekonomiky.

[203] Výjimkou tvoří přistoupení Kyrgyzstánu k Celní unii (později Eurasijské ekonomické společenství) v roce 1996, kdy byla tato země před vstupem nucena provést řadu opatření v legislativě i ekonomice. V ostatních případech byla daná členská země přijata do organizace jako řádný člen a očekávalo se, že kritéria vyplývající z členství splní později.

s reálným vlivem v regionu. Lze dokonce konstatovat, že pokud se region Střední Asie má udržet ve sféře evropského vlivu, bude nutno podporovat zachování ruského vlivu v regionu. Tím se nevylučují vlastní evropské projekty (včetně rozvoje infrastruktury v rámci projektu TRACECA či stavby ropovodů a plynovodů mimo Rusko). Zároveň však stavět Rusko na rovinu konfrontace a nikoliv kooperace ve Střední Asii může pro Evropskou unii (i pro Rusko) znamenat definitivní ztrátu středoasijského regionu, který v ekonomickém smyslu může být orientován na Čínu a v politickém smyslu může být stále více ovlivňován muslimským světem.